

CULTURE

Τα έθιμα του Δωδεκαημέρου, οι προχριστιανικές γιορτές και η προσδοκία της άνοιξης

Τα απαγορευμένα κάλαντα, οι «μηναγύρτες», η ευγονία και η ευκαρπία, αλλά και ο λαογράφος του μέλλοντος. Ο καθηγητής Μανόλης Βαρβούνης εξηγεί στη HuffPost ότι δεν υπάρχουν τομές, αλλά συνέχεια.

Γεώργιος Ιακωβίδης, «Παιδική συναυλία», 1900

ΕΙΡΗΝΗ ΟΡΦΑΝΙΔΟΥ

30 Δεκεμβρίου 2025 • 19:45

«... Στις μέρες μας, πέρα από την όποια εθιμολογία, το σπουδαιότερο ίσως δίδαγμα της λαογραφίας είναι η ανάγκη επανόδου στις σπουδαίες αξίες της αρμονικής ζωής με το φυσικό περιβάλλον και της υποδειγματικής συνύπαρξης με τον συνάνθρωπο, που είναι ικανές να εξανθρωπίσουν και πάλι την ήδη εξαγριωμένη και αγχώδη καθημερινή μας ύπαρξη και κοινωνική πρακτική».

Το νέο **βιβλίο** του **Μανόλη Βαρβούνη**, καθηγητή Λαογραφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, με τίτλο **«Χριστούγεννα, Πρωτούγεννα, πρώτη γιορτή του Χρόνου»** (εκδόσεις Πορφύρα) για τα έθιμα και τις τελετουργίες του Δωδεκαημέρου αποκαλύπτει ένα παλίμψηστο: **«Τη συνύπαρξη παλαιών παγανιστικών και χριστιανικών εθίμων κατά τις εορτές του Δωδεκαημέρου, καθώς οι χριστιανικές γιορτές τοποθετήθηκαν στις συγκεκριμένες ημερομηνίες για να επισκιάσουν παλαιότερες ειδωλολατρικές προχριστιανικές εορτές, που βασίζονταν στις ηλιακές τροπές, το χειμερινό ηλιοστάσιο και την απαρχή της αύξησης της μέρας, που συμβαίνει στο διάστημα αυτό»**.

Πέρα από πληροφορίες για τα βασικά εθιμικά χαρακτηριστικά των τριών μεγάλων εορτολογικών σταθμών του παραδοσιακού Δωδεκαημέρου – **Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια**– καθώς και για επιμέρους τελετουργικά δεδομένα των ημερών (μαζί με δεισιδαιμονίες και δοξασίες), η έκδοση, που περιλαμβάνει και διηνήματα των

Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και Αλέξανδρου Μωραϊτίδη, είναι ένα ταξίδι στον χρόνο και στις εν τέλει ίδιες και απaráλλακτες ανάγκες και αγωνίες του ανθρώπου.

Μ.Β.: Από τη στιγμή που ο άνθρωπος από τροφοσυλλέκτης έγινε τροφοπαραγωγός, μη γνωρίζοντας τις φυσικές διαδικασίες και μην έχοντας επιστημονικές γνώσεις, πίστευε ότι τις στιγμές κατά τις οποίες άλλαζε η εποχή, άλλαζε η περίοδος, έπρεπε να τις ενισχύσει με μαγικό, με θρησκευτικό, με εθμικό τρόπο για να μπορέσει να αποκτήσει αυτά που ήθελε, δηλαδή την ευγονία, την υγεία, την ευκαρπία. Έτσι και **αυτή η περίοδος του χρόνου από τα αρχαιότατα χρόνια είχε αναγνωριστεί ως μία διαβατήρια περίοδος, διότι σταματάει να μικραίνει η μέρα, κατόπιν, αρχίζει να μεγαλώνει, για να φτάσουμε κάποια στιγμή στην ισημερία και από εκεί να περάσουμε στο μέγιστο της μέρας που πάει προς το καλοκαίρι.** Διότι είχαν σταματήσει οι νεανικές εντασεις της σποράς και οι άνθρωποι

γεωργικές εργασίες της σποράς και οι άνθρωποι περίμεναν να περάσουν κάποια στιγμή στη βλάστηση της άνοιξης. **Αυτή την οριακή στιγμή ήθελαν να την ενισχύσουν, να ενισχύσουν τον ήλιο για να μην «πεθάνει», κατά την άποψή τους, για να συνεχίσει να είναι ζωντανός. Να μην σβήσει η μέρα. Να καρπίσει η γη.**

Έτσι αυτό το σχηματοποίησαν στην γέννηση μιας σειράς παλαιών προχριστιανικών ειδωλολατρικών θεών οι οποίοι «γεννιούνταν» αυτές τις μέρες.

Αυτή η ιδέα υπάρχει στην αρχαία Ελλάδα και αυτή η ιδέα περνάει και στα ρωμαϊκά χρόνια μέσω της λατρείας του Μίθρα που έρχεται από την Ανατολή και σχηματοποιείται σε μια σειρά από γιορτές όπως τα Σατουρνάλια, τα Βρουμάλια, οι Καλένδες κλπ. Συνεπώς, ναι μεν, τα έθιμα αυτά τα οποία κληρονομεί ουσιαστικά ο χριστιανικός κόσμος είναι έθιμα της ρωμαϊκής περιόδου αλλά φυσικά οι ρίζες τους βρίσκονται στην ελληνική αρχαιότητα.

-Γιατί οι Ρωμαίοι θεωρούσαν εαυτούς ως κληρονόμους του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

Μ.Β. Όχι γιατί θεωρούσαν, επειδή ήταν κληρονόμοι. Στον λαό έχουμε πολιτιστική συνέχεια, δεν υπάρχουν τομές.

-Από τις πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες που παραθέτετε στο βιβλίο είναι η σχετική με τα κάλαντα στους βυζαντινούς χρόνους απαγόρευση που δεν βρήκε ανταπόκριση στο λαό. Αναφέρετε δε και τη λέξη «μηναγύρτες».

Μ.Β. Οι μηναγύρτες αναφέρονται στις βυζαντινές πηγές -είναι αυτοί που όταν ξεκινούσε μία χρονική περίοδος έψαλαν τέτοια τραγούδια ευετηριακά. Εδώ έχουμε ένα είδος τελετουργίας. **Οι**

τελετουργίες δεν είναι μόνο με πράξεις. Είναι και λεκτικές τελετουργίες. Τα τραγούδια, τα κάλαντα αυτής της περιόδου αρχικά συνιστούσαν λεκτική τελετουργία. Εύχονταν για την ευκαρπία, για την υγεία, για τη βλάστηση και πίστευαν οι άνθρωποι ότι λέγοντας τα αυτά θα επηρεάσουν και τη φύση.

Νικηφόρος Λύτρας «Κάλαντα», 1872

Το ίδιο συμβαίνει και με τις **μεταμφιέσεις**. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι σε αυτές τις οριακές στιγμές σπάνε τα όρια μεταξύ του φυσικού και του υπερφυσικού κόσμου και οι ψυχές των νεκρών ξεχύνονται στον πάνω κόσμο για να τον γονιμοποιήσουν. Ψυχές όμως οι οποίες αφού έκαναν τη δουλειά τους θα έπρεπε να ξαναγυρίσουν στον κάτω κόσμο γιατί αλλιώς ήταν βλαπτικές. Φαντασιώνονταν, σκέφτονταν τις ψυχές αυτές και τις απέδιδαν με τις μορφές των μεταμφιεσμένων. Γι' αυτό έχουμε μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς, τις δύο αυτές οριακές στιγμές. Και είναι αυτές οι ίδιες οι αναπαραστάσεις τις οποίες έχουμε και στην Δυτική Ευρώπη με τη μορφή των Ξωτικών και όλων αυτών των μορφών των Ξωτικών των Χριστουγέννων. Άρα τα κάλαντα ήταν λεκτικές τελετουργίες για να καρπίσει η γη. Σήμερα έχουν άλλο περιεχόμενο. Γιατί έχουν σταματήσει οι

άνθρωποι πλέον να πιστεύουν σε αυτά λόγω της προόδου της επιστήμης και της γνώσης.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας κατά τους βυζαντινούς χρόνους απαγόρευαν ή απέτρεπαν το έθιμο των καλάντων, ως καταγόμενο από τις ρωμαϊκές εορτές των Καλενδών που είχε καταδικάσει η ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδος το 680 μ.Χ., αποκαλώντας τους συμμετέχοντες σε αυτό «μηναγύρτες», σύμφωνα με πληροφορία που διασώζει ο Ιωάννης Τζέτζης. Ετυμολογικά, η λέξη κάλαντα προέρχεται από την λατινική calendae που σημαίνει νεομηνία

-Και η απαγόρευση από τους πατέρες Εκκλησίας που δεν βρήκε ανταπόκριση από τον λαό;

Μ.Β. Η απαγόρευση, μάλλον η σύσταση να μην γίνονται είναι του 4ου και του 5ου αιώνα. Ωστόσο δεν ακολουθήθηκε. Τα έθιμα συνεχίστηκαν.

«Στα χρόνια του Χριστού δεν

γιορτάζονταν τα γενέθλια»

**-Ποιά Εκκλησία, η Καθολική ή η Ορθόδοξη
θέσπισε πρώτη τον εορτασμό των
Χριστουγέννων στις 25 Δεκεμβρίου;**

Μ.Β. Στα χρόνια του Χριστού δεν γιόρταζαν τα γενέθλια. Δεν υπήρχε η έννοια ότι γιορτάζουν τα γενέθλια κάποιου. Γι' αυτό και τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού στον 1ο και στο 2ο αιώνα δεν διανοούνταν οι Χριστιανοί να γιορτάσουν τα γενέθλια του Χριστού, τη Γέννησή Του. Είναι εκτός του νοητικού τους περιβάλλοντος.

**Πιθανολογείται ότι ο εορτασμός της γέννησης
του Χριστού άρχισε το 2ο ή το 3ο αιώνα και
πρώτα στην Αντιόχεια.** Υπάρχει μάλιστα μία θεωρία ότι για πρώτη φορά στους Ευσταθιανούς μια ομάδα της Αντιόχειας ξεκίνησε τον εορτασμό κατά τον 4ο αιώνα.

**Πρώτος, ο Πάπας Τελεσφόρος, ο οποίος ήταν
Πάπας από το 125 έως το 136 κάνει αναφορά
για εορτασμό της γέννησης του Χριστού,
δηλαδή τον 2ο αιώνα.** Όσο όμως περνάνε οι αιώνες και τα χρόνια και οι δεκαετίες, βλέπουμε ότι οι αναφορές των πηγών πληθαίνουν. **Το 386, ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος παροτρύνει την εκκλησία της Αντιόχειας να συμφωνήσει στο να γιορτάζουν στις 25η Δεκεμβρίου.** Στη Ρώμη, το Ημερολόγιο του Φιλόκαλου το 354 μιλάει για εορτασμό την 25η Δεκεμβρίου για να σταθεί απέναντι στην παγανιστική γιορτή **Natalis Invicti**, δηλαδή της γέννησης του ανίκητου

ήλιου. Είναι όλα αυτά που είπαμε πριν, μια σειρά από θεότητες που αντιπροσωπεύουν τον ήλιο.

Πιθανότατα λοιπόν, ο εορτασμός αυτός άρχισε το 335 στη Ρώμη. Η αρχαιότερη ομιλία που έχουμε στην Ανατολή η οποία μιλάει για αυτό είναι το 376 δηλαδή περίπου 40 χρόνια μετά από μία ομιλία του Μεγάλου Βασιλείου και επί Πάπα Ιουλίου του 1ου **336-332, η γέννηση του Χριστού σταματά να συνεορτάζεται με τα Θεοφάνεια και μετακινείται στις 25 Δεκεμβρίου.** Άρα από την Δύση μετακινείται στην Ανατολή περίπου γύρω στο 376. Ο εορτασμός πρώτα είναι στη Δύση και μετά στη Ανατολή. Και το 529 πια ο Ιουστινιανός το καθιερώνει ως αργία.

-Συνεπώς τον 6ο αιώνα.

Μ.Β. Μιλάμε πια για τον 6ο αιώνα την εποχή του Ιουστινιανού που καθιερώνεται ως αργία. Δεν υπήρχε τότε Ρωμαιοκαθολική και Ορθόδοξη, ήταν μία η Εκκλησία, δεν είχε γίνει το Σχίσμα ακόμα. Γι' αυτό λέω Δύση και Ανατολή και δεν λέω Καθολική και Ορθόδοξη. Ξεκίνησε λοιπόν στη Δύση από ό,τι φαίνεται από τα τέλη του 2ου, αρχές 3ου αιώνα, και έρχεται στην Ανατολή γύρω στο 376 στα τέλη του 4ου αιώνα.

-Ποια είναι η πιο έντονη ανάμνηση που έχετε από τα Χριστούγεννα των παιδικών σας χρόνων στη γενέτειρα Σάμο;

Μ.Β. Τηρούσαν οικογενειακά όλα τα έθιμα τα οποία σχετίζονται με τον βασικό χαρακτήρα της γιορτής που είναι Χριστοκεντρικός και οικογενειοκεντρικός. Η πιο ζωντανή ανάμνηση είναι το ξύπνημα στις 4-5 η ώρα το πρωί και η μετάβαση στην εκκλησία μέσα στο κοίλο. Όπως και

μετάβαση στην εκκλησία μέσα στο προσέφυκτο και
η μετάβαση στο εορταστικό οικογενειακό τραπέζι.

«Η προσδοκία και η ελπίδα της άνοιξης που έρχεται»

**-Τι θα καταγράψει ο λαογράφος του μέλλοντος
σε μια εποχή κατά την οποία η σχέση μας με τη
φύση έχει διαταραχθεί και ο αστικός τρόπος
ζωής έχει επιφέρει ένα κοινό τρόπο βίωσης
των εορτασμών χωρίς ιδιαίτερα τοπικά
χαρακτηριστικά;**

M.B. : Θα καταγράψει πρώτον, τον τρόπο με τον
οποίο τα παλιά έθιμα έχουν μετασχηματιστεί και
υπάρχουν σήμερα. Δεύτερον, θα καταγράψει το
πώς ξενικά έθιμα, δηλαδή έξω από την παλιά
παράδοση του ελληνικού λαού έφτασαν στην
Ελλάδα και με κάποιο τρόπο ενσωματώθηκαν στα
Χριστούγεννα μας και στις γιορτές μας. Και τρίτον,
θα καταγράψει την χρήση όλων αυτών από την
πολιτιστική βιομηχανία των ημερών μας -τα
γλυκά, τους στολισμούς, ακόμη και τα δημόσια
θεάματα που χρηματοδοτούν δήμοι κοινότητες,
σωματεία κλπ που τείνουν να σχηματίσουν μια
πολιτιστική βιομηχανία. Αυτά τα τρία νομίζω θα
καταγράψει. Από τα παλιά έθιμα, από τα
καινούργια, υπάρχει ένα και μόνο: Η προσδοκία
και η ελπίδα της άνοιξης που έρχεται.